

УДК 338.2:336.14

МЕТОДИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТ УКРАЇНИ

Родченко В.Б., к. е. н., доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню методичних підходів до розвитку міських комплексів України. Розглянуто окремі підходи та запропоновано систему показників оцінки міста. Наведено систему показників, методику та подані узагальнені результати розрахунків рівня розвитку міст України.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток міста, оцінка розвитку міста, показники розвитку міста.

© Родченко В.Б., 2011

Постановка проблеми. Проблематика розвитку міських комплексів вивчалася науковцями з початку розвитку міст як економічних систем. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи передбачає багатоаспектний розгляд проблематики його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців панує думка про те, що ключовою метою міського розвитку є покращення якості життя населення. Цієї думки дотримується класик теорії економічного розвитку М.П. Тодаро [1]. Проте, більш точне визначення категорій міського розвитку є складним завданням, оскільки науковці по-різному трактують можливість кількісної характеристики розвитку міст.

На думку автора, найбільш вдале узагальнення системи показників міститься у роботі Т.Ю. Семенової [2], яка стверджує: «Выбор показателей методом проб и ошибок также является неадекватным, так как показатели выделяются спонтанным образом, без системной теоретической основы, необходимой для отражения функционирования и развития системы. Кроме того, перечни показателей оказываются перенасыщенными в одних областях и, напротив, недостаточными, или даже отсутствуют, в других важных областях. Иными словами, такие перечни не могут претендовать на систематическое и полное отражение функционирования и развития системы».

Т.Ю. Семенова погоджується з підходом Х. Боссея [3], який виділяє шість підсистем міста: соціальний, економічний розвиток людського потенціалу, інфраструктура, управління, навколишнє середовище та ресурси. А також шість базових орієнтирів: існування, ефективність, свободу дій, безпека, адаптивність, співіснування [3, с. 29].

Як свідчить проведений автором попередній аналіз літератури, поглиблення методичних підходів до аналізу міських комплексів в межах існуючої доктрини дослідження міст є недоцільним, оскільки на сьогоднішній день економічна наука у достатньо повній мірі обґрунтувала методичні засади аналізу міста, запропонувавши широке коло інструментів його оцінки.

Однак, головною проблемою залишається вивчення фактичного стану розвитку міських комплексів України. На сьогоднішній день ця проблема загострюється проблематикою побудови системи статистичної звітності в Україні, в якій статистичному аналізу розвитку міст майже не приділяється уваги. Актуальні дослідження цих питань провести досить важко, тому переважна більшість авторитетних наукових досліджень у цьому напрямку провадиться в розрізі окремих аспектів регіонального або галузевого аналізу [4;5].

Однак несправедливо було б стверджувати про повну відсутність загальноукраїнських досліджень. Так, спроба аналізу розвитку міст та регіонів України зроблена Українською інвестиційною газетою та агентством Кредит-Рейтинг [6]. Проведене дослідження є одним з найбільш повних, що проведені в останній час. Воно охоплює 27 регіонів, 70 найбільших міст та 150 містоутворюючих підприємств. Дослідження розвитку міст здійснено за рівнем динаміки окремих показників. І хоча це дослідження є першою сучасною спробою комплексного аналізу розвитку міських комплексів України, воно має ряд недоліків, а саме:

- авторами методики здійснена бальна оцінка індексів розвитку міст, що є наглядною, проте назавжди адекватно відбиває відмінності показників розвитку;
- переважна більшість показників, використаних в рейтингу, є показниками динаміки. Нестача абсолютних показників та показників структури не сприяє адекватності оцінки;
- авторами використано не найкраще групування міських комплексів: більше 500, від 100 до 500 та менше 100, оскільки таке групування не адекватне розподілу міських комплексів за чисельністю. Наприклад, в Україні 9 міст із населенням понад півмільйона, 43 міста – від 100 до 500 тисяч та понад 400 міст з меншою кількістю мешканців.

Проте слід ще раз наголосити, що згадане дослідження має неоціненну перевагу – воно є першою ластівкою у заповненні істотної прогалини у вітчизняній економічній науці, у вивченні рівня розвитку міських комплексів.

Мета. У пропонованому дослідженні автором буде здійснена спроба обґрунтування та реалізації методики аналізу рівня розвитку міських комплексів та здійснення оцінки їх розвитку.

Дослідження рівня розвитку міського комплексу передбачає багатоаспектний аналіз, та може здійснюватися, виходячи з різних аспектів та цілей. Для розуміння сутності розвитку міських комплексів в Україні слід розглянути історію їх виникнення. Тим більше, на глибоке переконання автора, сучасний економічний механізм функціонування міських комплексів в Україні істотним чином не відрізняється від аналогічного механізму п'ятивікової давнини.

Початок утворення міст в Україні сягає до VIII ст. до н. е., коли в Північному Причорномор'ї виникло десять старогрецьких міст-колоній. Розпад рабовласницького ладу і удари сусідніх племен у IV–V ст. н. е. призвели до занепаду і ліквідації цих античних міст. Новий етап розвитку урбанізації припадає на період становлення і розквіту давньоруської держави Русі. За даними літописів, на кінець XII століття на Русі налічувалось 238 міст, які відігравали роль торговельно-ремісничих, оборонних центрів тощо. Під час татаро-монгольської навали більша частина південно-руських міст була зруйнована і спалена [7].

Сутність та природу розвитку міст сучасної України у середньовічний період викладено у роботі [8]. Дослідимо її більш докладно.

«...Міста відігравали важливу роль у господарському житті України XIV – XVII ст.: були важливими осередками товарного виробництва та обміну, центрами політичного та культурного життя. Провідне місце у господарському житті зберіг за собою Київ». Ця теза залишається актуальною і на сьогоднішній день. Особливо після розпаду СРСР та економічної кризи дев'яностих років відбулася істотна концентрація економічного потенціалу країни у місті Києві. За різними складовими його частка складає 20-70% від загальноукраїнського рівня. «...Міста належали державі (20 %), церкви та магнатам (80 %). Міщани постійно відчували тиск із боку власників. Це позначалося на їхньому соціальному та економічному житті. ...Однією із особливостей розвитку українських міст було те, що духовні та світські феодалі володіли великими земельними ділянками, дворами, будинками у королівських містах. Ці володіння називалися юридиками і не підпорядковувалися міській адміністрації та суду». Можна констатувати, що на сьогоднішній день розвиток більшості міст характеризується впливом певних бізнесових та адміністративно-політичних еліт, і це, на фоні слабкої ефективності нормативно-правового поля, в окремих випадках дозволяє стверджувати про абсолютизацію їх влади. Особливо гостро ця проблема постає для міст невеликого розміру.

Значна частина міст України виникла у другій половині XVI ст. Загалом у середині XVII ст. в Україні налічувалося 970 міст і містечок. Більшість їх були невеликими – 100-300 будинків із кількістю мешканців від 600 до 3 тис. В середині XVII століття в Україні нараховувалося 756 міст, в яких мешкало 1,4 млн. чол. [8].

Згідно даних [8] люстрації XVI ст. свідчать, що містечко давало панові у 5-10 разів більший прибуток, ніж село. Окрім того, міста створювали сприятливі умови для збуту сільськогосподарської продукції. Доходи від сіл, розташованих поблизу міст, завжди були більшими. Специфічною рисою українських міст був їх аграрний характер. У 1646 р. вони поділялися на два головні типи – з розвиненим ремеслом і торгівлею та із землеробським характером господарства. З дальшим розвитком ремесла, промислів і торгівлі у XVI – XVII ст. в Україні посилювалася диференціація міського населення. Виділилися три основні їх групи: 1) найбагатша купецько-лихварська верхівка – патриціат; 2) середні та дрібні крамарі, цехові майстри, заможні міщани – бюргерство; 3) експлуатована й зовсім безправна біднота – плебс (плебейство).

Таким чином, можна стверджувати, що початком становлення сучасної моделі функціонування українських міст можна вважати XVII ст. Більш того, розпад СРСР зумовив зникнення єдиної централізованої моделі планування розвитку міст, що зумовило відновлення історичної траєкторії розвитку міст та повторення історичного сценарію XVII–XVIII ст. у сучасній інтерпретації.

Головним джерелом міського розвитку було ремісництво. Його розмаїття визначало динаміку економічного розвитку міст. І якщо за часів Київської Русі було понад 60 видів ремесел, то наприкінці XV ст. – більш, як 150-200, а в першій половині XVII – понад 270. Актуальним сучасним завданням розвитку міських комплексів є сприяння розвитку малого бізнесу, як ключової рушійної сили розвитку. Першочерговим завданням у цьому напрямку є створення умов для розширення сфери підприємництва із посередницької та торговельної (у якій зараз сконцентровано більшість підприємницької активності, особливо у невеликих містах) до виробничої та сервісної діяльності, та посилення її інноваційних засад.

Наведений еволюційний аналіз архітектоніки розвитку українських міст дозволяє виділити ключові домінанти, що його визначали. Їх можна визначити за наступними блоками: 1. самостійність міста як системи; 2. демографічний розвиток; 3. економічна активність населення; 4. розвиток підприємництва; 5. розвиток торговельної інфраструктури.

До цього переліку також варто додати оцінки параметрів зовнішньоекономічної активності міст, виробничої активності, яка деталізується інвестиційно-будівельними та інноваційними параметрами, а також показниками шкідливості розвитку міста як системи (у даному випадку автор вважає можливим розглядати показники соціальних та екологічних проблем). Дослідження можливих підходів до оцінки рівня розвитку міста як системи та узагальнення еволюційних аспектів розвитку українських міст крізь призму діючої системи статистичної звітності в Україні дало змогу узагальнити систему показників оцінки складових розвитку міста як соціально-економічної системи (див. рис. 1).

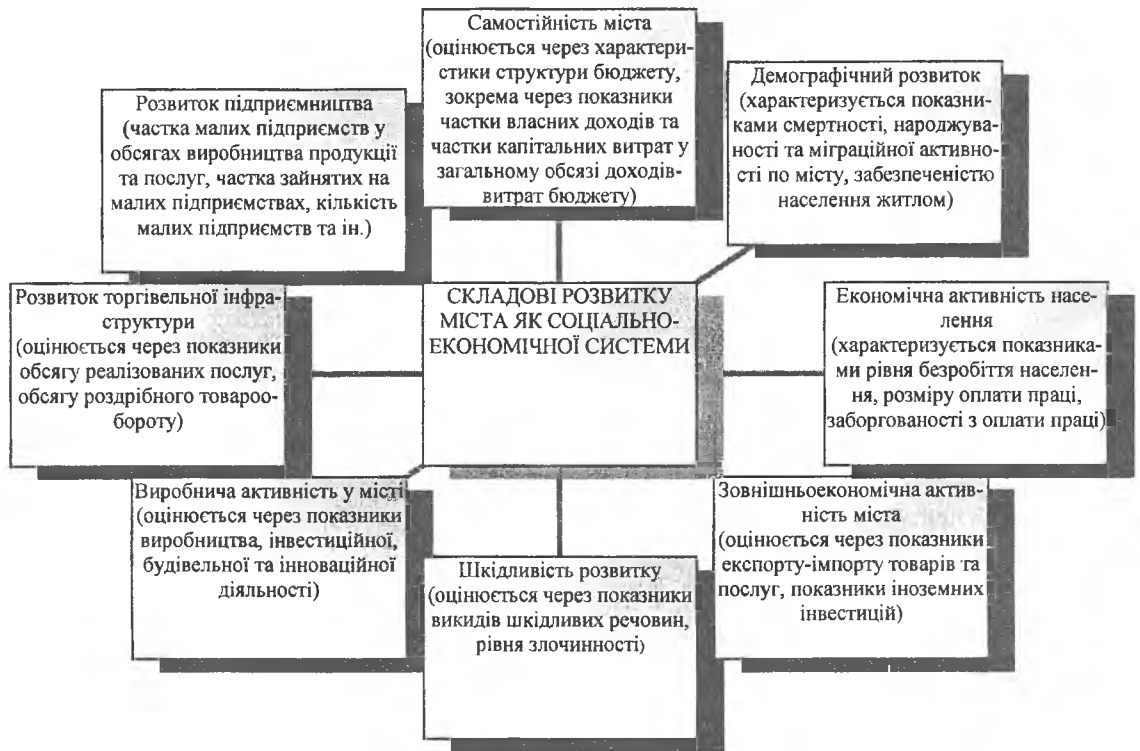

Рис. 1. Складові блоки оцінки розвитку міста як соціально-економічної системи.

Дослідження можливості практичної реалізації аналізу рівня розвитку українських міст дозволило стверджувати, що всі аналізовані показники характеризують певну складову в одному з трьох аспектів: абсолютному, структурному або динамічному. Для оцінки рівня розвитку міських комплексів було сформовано вибірку показників за всіма містами України, що мають статус міст обласного та державного значення. Комплекс показників за аналізованими блоками наведено в табл. 1. Для проведення аналізу було використано дані за 178 містами¹, що мають статус міст обласного та державного значення. Спроби здійснення кореляційно-регресійного аналізу для пошуку зв'язків між показниками розвитку міст засвідчили, що за групами найбільших міст спостерігається існування стійких суттєвих залежностей між обраними показниками розвитку, однак у групах найменших міст зв'язки між окремими показниками є незначними, або зовсім відсутні. Тобто можна стверджувати, що дослідження показників розвитку міських комплексів засвідчило відсутність стійких залежностей та специфічності кожної з моделей розвитку малих міст України.

Подальші дослідження були орієнтовані на оцінки можливих особливостей та відхилень в оцінках ключових показників рівня розвитку міст України. Була здійснена спроба розрахунку складних показників за кожним з блоків, наведених на рис. 1. Показники необхідно стандартизувати або нормувати ще до того, як їх буде інтегровано до складних показників. Показники представлені у різноманітних статистичних одиницях, а різні комплекси змінних мають різні діапазони та масштаби. Змінні необхідно привести до спільного знаменника для уникнення

¹ В Україні нараховується 2 міста, що мають статус загальнодержавного значення, та 177 міст обласного значення (не враховано м. Прип'ять).

Показники оцінки рівня розвитку міст України

Таблиця 1

Блок	Показник	Одиниця виміру
1. Демографічний розвиток	Темп зростання (зменшення) обсягів введення в експлуатацію житла	у відсотках
	Обсяг введеного в експлуатацію житла	кв. м загальної площі на 1000 жителів
	Забезпеченість населення житлом	кв. м загальної площі у середньому на 1 жителя
	Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення по місту	осіб на 1000 жителів
	Загальний рівень народжуваності по місту	осіб на 1000 жителів
	Загальний рівень смертності по місту	осіб на 1000 жителів
2. Економічна активність населення	Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників	гривень
	Темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати	у відсотках до початку звітного року
	Рівень зареєстрованого безробіття	у відсотках
3. Зовнішньоекономічна активність міста	Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів	у відсотках
	Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів	у відсотках
	Темп зростання (зменшення) обсягу експорту послуг	у відсотках
	Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту послуг	у відсотках
	Приріст (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року	у відсотках
	Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу	доларів США
4. Шкідливість розвитку	Рівень злочинності	одиниць злочинів на 1000 осіб наявного населення
	Темп зростання (зменшення) викидів шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення	у відсотках
5. Виробнича активність у місті	Темп зростання (зменшення) обсягів продукції промисловості	у відсотках
	Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у розрахунку на одну особу	гривень
	Частка обсягу інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	у відсотках
	Темп зростання (зменшення) обсягів будівельних робіт	у відсотках
	Темп зростання (зменшення) інвестицій в основний капітал	у відсотках
	Обсяг інвестицій в основний капітал	гривень на одну особу
6. Розвиток торговельної інфраструктури	Обсяг реалізованих послуг	гривень на одну особу
	Темп зростання (зменшення) роздрібного товарообороту підприємств	у відсотках
	Обсяг роздрібного товарообороту підприємств	гривень на одну особу
7. Розвиток підприємництва	Кількість малих підприємств	одиниць на 10000 населення
	Частка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції	у відсотках
	Частка найманих працівників малих підприємств у загальній кількості працюючих на підприємствах – суб'єктах підприємницької діяльності	у відсотках
8. Самостійність міста	Частка власних доходів бюджету	у відсотках
	Частка капітальних видатків бюджету у витратах	у відсотках

проблем, пов'язаних із змішуванням одиниць вимірювання. Для стандартизації був використаний підхід, що характеризує відстань від міст, які мають найкраще та найгірше значення. Він є найбільш показовим, коли міста позиціонують по відношенню до глобального максимуму та мінімуму, а індекс має значення між 1 (місто, яке відстає) та 0 (місто, що є лідером). Так, для показників, зростання яких оцінюється позитивно, стандартизоване значення розраховано за формулою:

$$I = \frac{\text{максимальне значення} - \text{фактичне значення}}{\text{максимальне значення} - \text{мінімальне значення}} \quad (1);$$

а для показників, зростання яких оцінюється негативно, стандартизоване значення розраховано за формулою:

$$I = \frac{\text{фактичне значення} - \text{мінімальне значення}}{\text{максимальне значення} - \text{мінімальне значення}} \quad (2).$$

За отриманими значеннями були розраховані відстані від найкращого еталонного значення. Метою подальших розрахунків було визначення загальної відстані міста від еталонного значення показників за блоками. Так, для кожного блока показників було визначено еталонне значення, що відповідає найкращому (максимальному або мінімальному) значенню показника. Потім були здійснені оцінки відстані кожного міста до найкращого значення. Ця відстань розрахована як квадратний корінь із суми квадратів відхилень значення показника по місту від найкращого значення. Рис. 2 ілюструє найбільшу, найменшу та медіанну відстань, що характеризує розвиток міста за кожним з блоків.

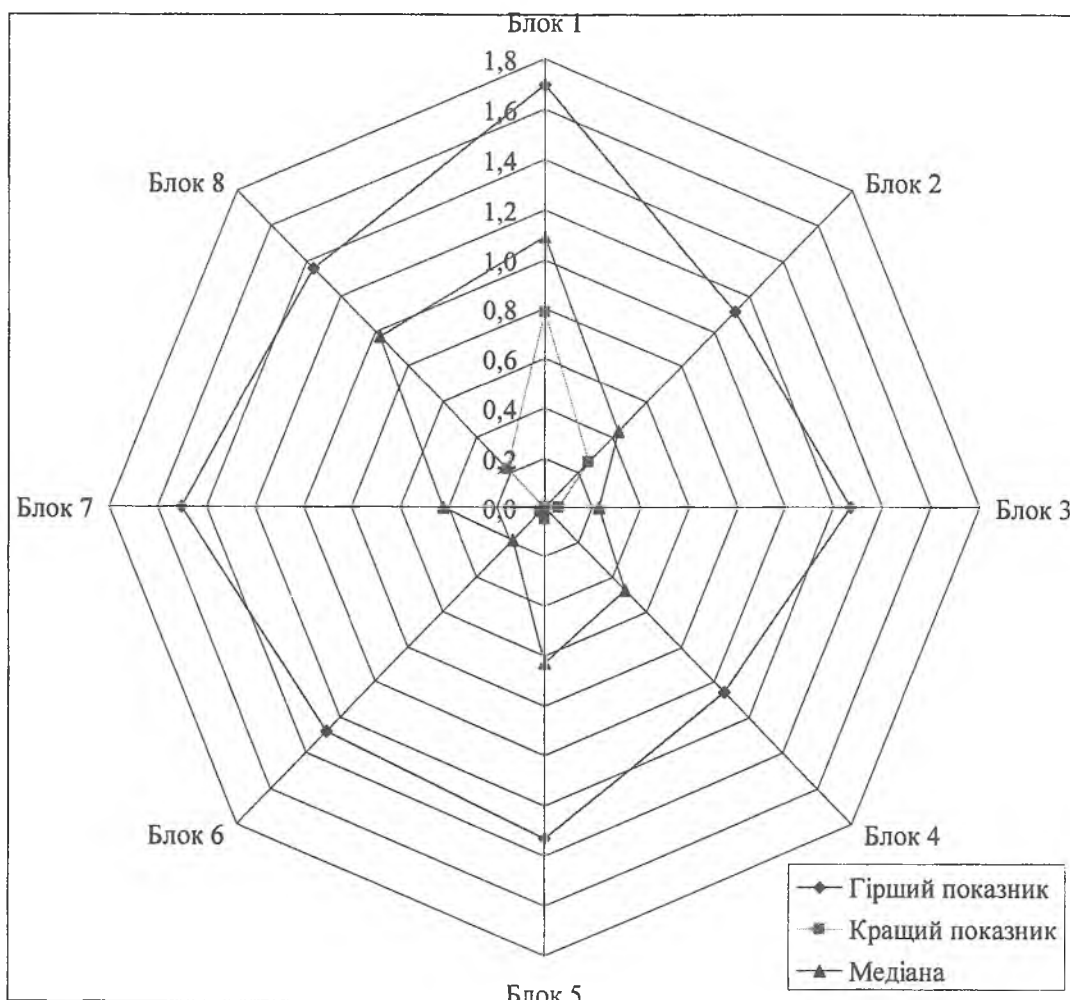

Рис. 2. Оцінка розвитку міст України у порівнянні з еталонними значеннями.

Як свідчать дані рис. 2., найбільші відхилення у розвитку міських комплексів спостерігаються за показниками, що увійшли до блоку демографічний розвиток. Відстань найкращого міста від еталонного значення за цим блоком також є значною, що характеризує процеси демографічної кризи в Україні загалом. Оскільки базу розрахунків склали дані 2008 р., то у оцінках другого блоку проявляється істотний вплив кризових процесів. Як видно з графіку, негативною також можна вважати оцінку рівня самостійності розвитку міст, оскільки значення найкращого міста має значну відстань від еталонного значення. Також для цього блоку і для блоку 1 спостерігається найбільше значення моди, що свідчить про концентрацію більшої кількості міст біля найгіршого значення.

Таким чином, проведений аналіз соціально-економічного розвитку міст України засвідчив значний рівень неоднорідності показників міського розвитку. Особливо проблемною є оцінка розвитку невеликих за кількістю населення міст, що у більшості випадків потребує обліку специфічних чинників та умов їх розвитку. Проведений аналіз розвитку міст дозволив визначити дві найбільш проблемні складові міського розвитку сучасного етапу: недостатній рівень фінансово-бюджетного забезпечення автономності міст та труднощі, пов'язані з демографічними проблемами розвитку. Запропонований підхід, що ґрунтується на оцінках відстані показників міст від еталонного значення за блоками, дозволяє оцінити їх розвиток та, за умови обґрунтування порогових значень, характеризувати загальний рівень економічної безпеки розвитку міста.

Література:

1. Тодаро М.П. Экономическое развитие. /М.П. Тодаро // Учебник: Пер. с англ. – М.: Эконом. ф-т МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671с.
2. Семенова Т.Ю. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов/ Т.Ю. Семенова //Проблемы современной экономики. – N 2(22) . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=22363>
3. Показатели устойчивого развития: теория, метод, практическое использование. Отчет, представленный на рассмотрение Балатонской группы /Авт. Х. Боссель: Пер. с англ. – Тюмень: Изд-во ИПОС СО РАН, 2001. – 123 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipdn.ru/izdaniya-instituta/metodika-opisanija-pokazatelej>
4. Монофункціональні міста Донецької області: проблеми та механізми розвитку в умовах економічної кризи (наукова доповідь під керівництвом академіка НАН України О.І. Амоші) // Національна академія наук України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2009. – 144 с.
5. Волошин В.І. Негативні аспекти розвитку та пріоритети підтримки малого підприємництва в малих містах України (за матеріалами Львівської області). Аналітична записка до Секретаріату Президента України РФ НІСД у м. Львові, 2009. [Електронний ресурс]/ В.І. Волошин, Т.Г. Васильців. – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/analytics/113.htm>
6. «ТОП-100. Рейтинг лидеров бизнеса Украины» №2, 2010 г.
7. http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_міст_України
8. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник/ За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вікар, 1999. – 737 с.

Аннотация

МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ УКРАИНЫ

Родченко В.Б., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Статья посвящена исследованию методических подходов к развитию городских комплексов Украины. Рассмотрены отдельные подходы и предложена система показателей оценки города. Приведена система показателей, методика, представлены обобщенные результаты расчетов уровня развития городов Украины.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие города, оценка развития города, показатели развития города.

Summary

METHODICAL AND PRACTICAL BASES OF ESTIMATION
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF CITIES (TOWNS) OF UKRAINE

Rodchenko V.B., Ph.D., associate professor
V.N. Karazin Kharkiv National University

The article is devoted research of the methodical going near development of city (town) complexes of Ukraine. Separate approaches are considered and the system of indexes of estimation of city (town) is offered. The system of indexes is resulted; method and the generalized results of calculations of level of development of cities of Ukraine are presented.

Key words: socio-economic development of city (town), estimation of development of city (town), indexes of development of city (town).

Надійшла до редакції 24.03.2011 р.